

Κουλουμπαρίσης: Αριστοτελική Φυσική

Λάμπρος Κουλουμπαρίσης: *Η Φυσική του Αριστοτέλους* (μτφρ.: Μ. Γιόση). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών 2012, I-XIX+412 σ., 33 €.

Κρίνει ο Ιωάννης Παπαχρήστου (Humboldt-Universität zu Berlin)

g.papachristou@yahoo.gr

Το βιβλίο αυτό εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1980. Ο συγγραφέας του αποφάσισε να το εκδώσει εκ νέου το 1997, ενώ σε ελληνική μετάφραση κυκλοφόρησε μόλις το 2012 από την Ακαδημία Αθηνών. Ο Λάμπρος Κουλουμπαρίσης σημειώνει στον Πρόλογο της ελληνικής έκδοσης ότι ο λόγος επανέκδοσης του βιβλίου το 1997 ήταν η συμπλήρωση της ερμηνείας του με νεότερα πορίσματα στα οποία κατέληξε με τα χρόνια σχετικά με τις μεθοδολογικές και φιλοσοφικές αρχές στα *Φυσικά* και στα *Μετά τα φυσικά* του Αριστοτέλη (σ. IX-XIII).

Πρόθεση του βιβλίου ήταν εξ αρχής να αποσαφηνίσει τον ρόλο των αρχών επί των οποίων ο Αριστοτέλης θεμελιώνει τη φυσική επιστήμη στα *Φυσικά*, να επανεξετάσει το ζήτημα της συνοχής του έργου, που ήδη από την αρχαιότητα αμφισβητείται, και να κατοχυρώσει μια μη εμπειριοκρατική ερμηνεία (σ. X, 182). Το βιβλίο εκτείνεται σε έξι κεφάλαια, περιέχοντας επιπλέον Πρόλογο για την ελληνική έκδοση, Εισαγωγή και Συμπέρασμα. Η έκδοση συμπληρώνεται με βιβλιογραφία, όμως απουσιάζουν πίνακες ονομάτων, χωρίων ή εννοιών. Η δομή των κεφαλαίων είναι έτσι σχεδιασμένη ώστε να ακολουθεί τη θεματολογία των *Φυσικών* – γεγονός βοηθητικό για την παράλληλη παρακολούθηση του κειμένου του Αριστοτέλη και των ερμηνευτικών προσεγγίσεων του Κουλουμπαρίση. Η σύγχρονη βιβλιογραφία μελετά κυρίως επιμέρους ζητήματα από τα *Φυσικά* του Αριστοτέλη, όπως ο ορισμός της έννοιας της φύσης, το άπειρο, ο χρόνος, ο τόπος και η κίνηση. Δεν συναντάμε συχνά μελέτες που στοχεύουν στη θεώρηση του συνόλου των *Φυσικών*. Από τη σκοπιά αυτή το βιβλίο του Κουλουμπαρίση αποτελεί μια σημαντική προσπάθεια ανάδειξης του τρόπου με τον οποίο ο Αριστοτέλης κατασκευάζει την επιστήμη της φυσικής (σ. 2, 32).

Η εισαγωγή του βιβλίου τιτλοφορείται «Ο μύθος μιας εμπειριοκρατικής φυσικής» (σ. 1-32). Σε αυτήν ο συγγραφέας πραγματεύεται παλαιότερες μελέτες για τα *Φυσικά* – με έμφαση σε αυτήν του Βήλαντ (W. Wieland, *Die aristotelische Physik*, 1972²)– που προσεγγίζουν το έργο του Αριστοτέλη εμπειριοκρατικά, τονίζοντας ότι η φυσική επιστήμη που θεμελιώνει ο Αριστοτέλης στηρίζεται στα δεδομένα της εμπειρικής παρατή-

ρησης. Ο Κουλουμπαρίσης αποστασιοποιείται από την απόλυτα εμπειριοκρατική προσέγγιση των *Φυσικών*, υποστηρίζοντας ότι η εμπειρία από μόνη της είναι αναποτελεσματική δίχως τις θεωρητικές προϋποθέσεις που χρησιμοποιούν οι φιλόσοφοι για να εξαγάγουν ασφαλέστερα συμπεράσματα για τη φύση του κόσμου. Οι ερμηνείες μας για τη φύση θα πρέπει, σύμφωνα με τον συγγραφέα, να βασίζονται σε (και να προκύπτουν από) μια θεωρητική επιστήμη, αλλά και από την εμπειρία (σ. 29-31). Μείζον θέμα προς εξέταση, επομένως, είναι το πώς ο Αριστοτέλης πετυχαίνει την οντολογική σύλληψη του φυσικού γίνεσθαι (στα πλαίσια της ενολογίας, όπως την ονομάζει ο Κουλουμπαρίσης) χρησιμοποιώντας τις θεωρητικές αρχές της φιλοσοφίας (σ. 31-2).

Η συνοχή των οκτώ πραγματειών που μας είναι σήμερα γνωστές ως το έργο *Φυσικά* (για τους αρχαίους *Φυσική ἀκρόασις*) απασχολεί ήδη από την αρχαιότητα τους φιλοσόφους. Δύο κεντρικά ερωτήματα εγείρει το κείμενο. Πρώτον, η σειρά με την οποία εμφανίζεται καθεμία από τις οκτώ πραγματείες ήταν πάντα η ίδια; Και, δεύτερον, πώς θα δικαιολογήσουμε φιλοσοφικά τις διαφορετικές θεματικές που συζητά ο Αριστοτέλης κάτω από τον τίτλο ενός και μόνου έργου; Οι ύστεροι σχολιαστές του Αριστοτέλη, ιδίως από τον Πορφύριο και μετά, αναπαράγουν μια παλαιότερη προσπάθεια να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα, την οποία ο Σιμπλικίος εντοπίζει στον Άδραστο (*Εις Φυσ.* 4, 8-16). Η σχολιαστική παράδοση ακολούθησε δύο ερμηνείες. Τα *Φυσικά* είτε αποτελούνται από πέντε βιβλία υπό τον τίτλο *Περί ἀρχῶν* και τρία βιβλία *Περί κινήσεως* (όπως πιθανόν θεωρούσε ο Αλέξανδρος Αφροδισιάς και βεβαίως ο Σιμπλικίος) είτε από τέσσερα βιβλία *Περί ἀρχῶν* και τέσσερα βιβλία *Περί κινήσεως* (όπως πίστευαν ο Πορφύριος και ο Ιωάννης Φιλόπονος). Οι ερμηνείες αυτές αφορούν τη μορφή των *Φυσικών* που γνωρίζουμε και εμείς σήμερα και στηρίζονται στον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται οι θεματικές του Αριστοτέλη από βιβλίο σε βιβλίο. Όλοι οι υπομνηματιστές αποδέχονται ότι στα *Φυσικά* ο Αριστοτέλης μελετά τα πέντε παρακολουθήματα που είναι κοινά σε όλα τα φυσικά όντα, δηλαδή τη μορφή, την ύλη, τον τόπο, τον χρόνο και την κίνηση. Φαίνεται όμως να διαφωνούν ως προς το πέμπτο βιβλίο, εντάσσοντάς το είτε στα κείμενα υπό τον τίτλο *Περί ἀρχῶν* είτε στα κείμενα *Περί κινήσεως*.

Ο Κουλουμπαρίσης δεν λαμβάνει υπόψη του τη συζήτηση περί συνοχής των *Φυσικών* από τους υπομνηματιστές του Αριστοτέλη, αν και βρίσκουμε σκόρπιες αναφορές σε αυτούς. Θεωρώ όμως απόπημα την απουσία διεξοδικής προσέγγισης των ερμηνειών που προτείνουν οι σχολιαστές, επειδή θα βοηθούσαν ίσως στο να υποστηρίξει μια πραγματικά διαφορετική ερμηνεία, όπως θα τονίσω και παρακάτω. Η ανάλυση του Κουλουμπαρίση σχετικά με την ανάπτυξη των *Φυσικών* στηρίζεται στη μελέτη των όρων *γένεσις*, *μεταβολή*, *κίνησις* και των μεταξύ τους σχέσεων (στο πρώτο κεφάλαιο, «Η πορεία ανάπτυξης των *Φυσικών*»). Ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι αρχαίοι σχολιαστές αντιλαμβάνονται ως κύριο άξονα των *Φυσικών* την έννοια της κίνησης, ανάγοντας σε αυτήν όλες τις θεματικές του έργου, ερμηνεία που τείνει να θεωρείται παραδοσιακή και βασική ως σήμερα (σ. 36). Αφιερώνει αρκετές σελίδες για να δείξει ασαφώς ότι ακολουθεί μια ερμηνευτική γραμμή που απέχει από την παραδοσιακή ερμηνεία των *Φυσικών*. Ισχυρίζεται ότι οι προβληματικές της μεταβολής, της γένεσης (δηλαδή του γίνεσθαι)

και της κίνησης «αποκτούν "ενότητα"» (σ. 52) ιδωμένες μόνο μέσα από τη γενικότερη ανάπτυξη των επιχειρημάτων του Αριστοτέλη. Αντιθέτως, η παραδοσιακή ερμηνεία καθιστά τη μεταβολή έναν γενικό όρο που περιλαμβάνει την κίνηση και τη γένεση ως είδη μεταβολής τονίζοντας, κατά την γνώμη του Κουλουμπαρίτη, ότι η κίνηση είναι η κεντρική έννοια πραγμάτευσης των *Φυσικών* (σ. 55).

Όπως σωστά παρατηρεί ο Κουλουμπαρίτης, η άποψη αυτή, που ξεκινά από τον Σιμπλίκιο (*Εις Φυσ.* 801,4-802,13), σχεδόν επιβάλλεται ως κοινός τόπος για τα *Φυσικά* από τον W.D. Ross και μετά (σ. 53-4). Για τον Κουλουμπαρίτη, όμως, ο Αριστοτέλης προϋποθέτει ότι το πολλαχώς λέγεσθαι του είναι συνεπάγεται μια αντίληψη περί του πολλαχώς λέγεσθαι της μεταβολής από όπου προκύπτει μια αναλογία ανάμεσα στο είναι και την μεταβολήν. Έτσι, η ερμηνεία ότι η μεταβολή είναι το γένος και η κίνηση το είδος της φαίνεται να αποκλίνει από την αριστοτελική οντολογία εν γένει (σ. 55). Θέση του συγγραφέα είναι ότι η μεταβολή άλλοτε ταυτίζεται με την κίνηση (στην περίπτωση που μιλάμε για τον υποσελήνιο κόσμο του γίνεσθαι) κι άλλοτε δεν ταυτίζεται με την κίνηση (στην περίπτωση της φοράς των αμετάβλητων κατά τα άλλα ουράνιων σωμάτων). Αυτή η παρατήρηση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στα *Φυσικά* εντοπίζονται τρεις διακριτές προβληματικές της κίνησης (σ. 58): γενική πραγμάτευση της κίνησης από τη σκοπιά του κινούντος (βιβλίο Γ, 1-3), η κίνηση σε σχέση με τρία είδη μεταβολής (βιβλίο Ε, 1-2), σχέση μεταξύ κινούντος και κινουμένου (βιβλία Η, Θ). Παράλληλα με την ανάπτυξη της εξέτασης της έννοιας της κίνησης, τα *Φυσικά* ασχολούνται, όπως παραδέχεται και ο συγγραφέας, με τις αρχές των όντων, με τις έννοιες της φύσης, του απείρου, του τόπου, του κενού και του χρόνου. Η απορία που προκαλείται στον αναγνώστη είναι κατά πόσον η θέση του όντως διαφέρει από την παραδοσιακή, στον βαθμό που αναγνωρίζει τον κεντρικό ρόλο της έννοιας της κίνησης στα *Φυσικά* αλλά όχι και ότι είναι η μόνη έννοια που πραγματεύεται ο Αριστοτέλης, όπως ατυχώς καταλογίζει στην παραδοσιακή ερμηνεία (σ. 243, 270-1): οι αρχαίοι σχολιαστές –ο Ιωάννης Φιλόππος και ο Σιμπλίκιος, των οποίων τα υπομνήματα σώζονται– αναλύουν τα *Φυσικά* στη βάση πέντε παρακολουθημάτων κοινών για όλα τα φυσικά όντα, αναγνωρίζοντας ανάμεσα σε αυτά τη σπουδαιότητα της κίνησης.

Το δεύτερο και το τρίτο κεφάλαιο («Η οντολογική θεμελίωση των *Φυσικών*», «Η γενεσιολογική θεμελίωση των *Φυσικών*») αποτελούν συστηματική ανάγνωση του πρώτου βιβλίου της *Φυσικής ακροάσεως*. Η εναρκτήρια πρόταση των *Φυσικών* (184a10-16), στην οποία ο Αριστοτέλης οριοθετεί ότι η επιστήμη προκύπτει από τη γνώση των στοιχείων, των αρχών και των αιτίων ενός αντικειμένου, καθώς επίσης και η ανάλυση από τον Αριστοτέλη εννοιών όπως το συνεχές, το όλον, το καθ' ἕκαστον και το καθόλου, το ἅμα, το ἄπτεσθαι, το μεταξύ, το ἐφ' ἑξῆς και το ἐχόμενον (*Φυσικά* Ε, 3) εισάγουν κατά τον Κουλουμπαρίτη αυτό που ονομάζει ενολογία. Η μεταφυσική αρχή ότι μέτρο των πάντων είναι το Ἔν (*Μετ.* 1053a18-9) εμφανίζεται στη φυσική επιστήμη μέσα από τις παραπάνω έννοιες, που αποτελούν τρόπους του Ἐνός.

Ο αναγνώστης στέκεται μάλλον αμήχανος και σίγουρα καχύποπτος απέναντι στην ενο-

λογική ερμηνεία του Κουλουμπαρίτη ήδη από τον Πρόλογο στην ελληνική έκδοση (σ. IX-XIX). Η ενολογία υποστηρίζει ότι η ενότητα των φυσικών όντων καθιερώνει μέσα από το ζεύγος *έν-πολλά* τόσο τις μεθοδολογικές αρχές προσέγγισης του γνωστικού αντικειμένου «φυσική επιστήμη» όσο και τις οντολογικές αρχές του φυσικού κόσμου στην αριστοτελική φιλοσοφία. Όπως επισημαίνει ο Κουλουμπαρίτης, στην ενολογία θα πρέπει κανείς να συνδέσει άρρηκτα το *πολλαχῶς λέγεσθαι* του όντος με τους τρόπους έκφρασης του Ένός (σ. 84-141).

Σύμφωνα με τον Κουλουμπαρίτη, η οντολογία αδυνατεί να εξηγήσει το γίνεσθαι. Ολόκληρο το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου επί της ουσίας προσπαθεί να καταρρίψει αυτό που περιγράφει ο τίτλος του, ότι δηλαδή τα *Φυσικά* θεμελιώνονται οντολογικά. Αφ' ης στιγμής τα *Φυσικά* μελετούν τα γιγνόμενα, δηλαδή αυτά που γεννώνται και φθείρονται, θα πρέπει να κάνουμε λόγο για γενεσιολογία και όχι για οντολογία (σ. 140-1, 152). Το τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου όμως αναλώνεται στο να δείξει την οντολογικοποίηση του γίνεσθαι. Όπως ο ίδιος ο συγγραφέας σημειώνει, «το μόνο σημείο διάκρισης οντολογίας και γενεσιολογίας έγκειται στη διαφορά με την οποία αντιλαμβανόμαστε ένα και το αυτό πράγμα» (σ. 149). Είναι βεβαίως σημαντικό που ο Κουλουμπαρίτης αναδεικνύει την έννοια του γίνεσθαι, όπως αυτή εισάγεται από τον Αριστοτέλη (*Φυσικά* 190a31 κ.ε.), αλλά θα αρκούσε μια λιγότερο εκτενής ανάλυση επί του θέματος, μιας και πρόκειται για ένα από τα προφανή δεδομένα του αριστοτελικού έργου: το γίνεσθαι αφορά την οντολογία και το ον αφορά τη γενεσιολογία (σ. 168). Ας επισημανθεί, επίσης, ότι ολόκληρη η ανάλυση περί γίνεσθαι και γιγνομένου εξαρτάται ευθέως από το ενολογικό πλαίσιο, καθώς το *γιγνόμενον* ως *όν* υπάγεται στο ενολογικό σχήμα *έν-πολλά* (σ. 165).

Το ζήτημα της συνοχής των *Φυσικών* επανέρχεται στο προσκήνιο στο τέταρτο κεφάλαιο («Η καθιέρωση μιας επιστήμης *Περί φύσεως*»), το οποίο συζητά τη μετάβαση από το πρώτο βιβλίο των *Φυσικών* στο δεύτερο. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι το βιβλίο Β είναι συνέχεια του βιβλίου Α επειδή ακριβώς εξετάζει, ανάμεσα σε άλλα, την έννοια της φύσης των όντων του γίνεσθαι. Η θεμελίωση της φυσικής επιστήμης πραγματοποιείται για τον Κουλουμπαρίτη μέσα από τον προσδιορισμό της έννοιας της φύσεως των όντων και των τεσσάρων αιτίων που συγκροτούν έναν από τους τρόπους του Ένός (σ. 235-7).

Το τέταρτο κεφάλαιο είναι από τα διδακτικότερα του βιβλίου, καθώς μας προσφέρει μια γλαφυρή και εύστοχη περιγραφή της μετάβασης από το βιβλίο Α των *Φυσικών* στο βιβλίο Β και της θεμελίωσης της έννοιας φύσις χωρίς να επιβαρύνει το κείμενο με περιττές σκέψεις. Θα ήθελα, ωστόσο, να επισημάνω μια ανακρίβεια σχετικά με το πώς χειρίζονται το θέμα οι αρχαίοι σχολιαστές, κυρίως γιατί το ζήτημα είναι κομβικής σημασίας ενόψει της συνοχής των *Φυσικών*. Αν και δεν κατονομάζει τους σχολιαστές στους οποίους αναφέρεται (σ. 201, σημ. 3), τους προσάπτει αδυναμία κατανόησης της επιχειρηματολογίας του Αριστοτέλη λόγω του ότι στους αρχαίους καταλόγους των αριστοτελικών έργων το βιβλίο Α των *Φυσικών* εμφανίζεται ως πραγματεία με διαφορετικούς

τίτλους. Τα δύο εκτενέστατα υπομνήματα που έχουν διασωθεί όμως, του Ιωάννη Φιλόπονου και του Σιμπλίκιου, δεν αμφισβητούν τη συνέχεια ανάμεσα στα βιβλία Α και Β· αντιθέτως, τονίζουν τη συνοχή τους (Φιλόπονος, *Εις Φυσ.* 194,4-195,18, Σιμπλίκιος, *Εις Φυσ.* 259,3-261,4).

Προχωρώντας την ανάγνωση των *Φυσικών*, ο Κουλουμπαρίσης μελετά τον ορισμό της κίνησης στο πέμπτο κεφάλαιο του βιβλίου του («Η κινησιολογική θεμελίωση της φυσικής»). Στο βιβλίο Γ, 1-3, ο Αριστοτέλης εισάγει την έννοια της κίνησης οριοθετώντας τη σημασία της (είναι απαραίτητη στη γνώση της έννοιας της φύσης που ορίζεται ως αρχή κινήσεως και μεταβολής) και ορίζοντάς την ως εντελέχεια του δυνάμει όντος (*Φυσικά*, 201a10-11). Ο συγγραφέας προσφέρει μια γόνιμη ανάλυση του όρου *έντελέχεια* περιγράφοντας τόσο τη διαφορά της εντελέχειας από την ενέργεια όσο και τη σχέση της με τους όρους δυνάμει και κινήσις (σ. 243-68). Ο ίδιος ο ορισμός της κίνησης, όπως τον διατυπώνει ο Αριστοτέλης, εμπεριέχει κάποιες δυσκολίες σχετικά με το πώς κάτι μπορεί να είναι εντελέχεια ενός δυνάμει όντος. Η εξήγηση του συγγραφέα είναι ότι ένα κινητό αντικείμενο, όπως φαίνεται από το παράδειγμα του Αριστοτέλη με τον χαλκό που μεταβάλλεται σε άγαλμα (*Φυσ.*, 201a29 κ.ε.), μπορεί να είναι *έντελεχεία* με δύο τρόπους: «*έντελεχεία* ως χαλκός, αλλά *έντελεχεία* επίσης ως κάτι κινητόν, δηλαδή κάτι άλλο από τον χαλκό, το οποίο είναι *δυνάμει* άγαλμα» (σ. 256). Όπως ορθώς τονίζει ο Κουλουμπαρίσης, στον Αριστοτέλη μια κίνηση είναι αναγκαίο να παραχθεί από κάτι κινητικό και ταυτόχρονα να υπάρχει στο ίδιο το κινητό αντικείμενο (σ. 257). Το κεφάλαιο καταλήγει εξετάζοντας τις συνέπειες μιας θεωρίας της κίνησης όσον αφορά ειδικά έννοιες της φυσικής, όπως ο τόπος, το κενό και ο χρόνος (η εξέταση των οποίων γίνεται στο βιβλίο Δ των *Φυσικών*), αλλά και όσον αφορά εν γένει τη φυσική επιστήμη. Η κίνηση συμπληρώνει νοηματικά την προβληματική του γίνεσθαι και ανάγεται στο κατεξοχήν ζήτημα της φυσικής επιστήμης, η οποία μελετά τα φυσικά όντα που υπόκεινται σε κίνηση φύσει ή βία (σ. 268-83).

Το έκτο κεφάλαιο του βιβλίου («Το σταυροδρόμι ανάμεσα σε δύο κόσμους») είναι αφιερωμένο στην έννοια του χρόνου και στη μεταβολή, όπως αυτή εννοείται στα πλαίσια τόσο του υποσελήνιου όσο και του υπερσελήνιου κόσμου. Ο Αριστοτέλης, κατά τον Κουλουμπαρίση, μελετά την έννοια του χρόνου σε δύο επίπεδα: Πρώτον, τον ορίζει ως ανεξάρτητη έννοια, και δεύτερον, τον εξετάζει σε σχέση με διάφορες μορφές μεταβολής. Ο συγγραφέας όμως επιλέγει να μελετήσει την έννοια του χρόνου σε ένα τρίτο επίπεδο, αυτό της ενολογίας. Θεωρεί ότι ο αριστοτελικός ορισμός του χρόνου ως αριθμού κινήσεως σύμφωνα με το πριν και το μετά (*Φυσικά*, 219b1-2) περιέχει το ενολογικό σχήμα *πρότερον-ύστερον* (σ. 291-5, 307-12). Αν εξαιρέσουμε το τελευταίο μέρος του έκτου κεφαλαίου (§4, σ. 327-43), όπου ο αναγνώστης μαθαίνει για τον ρόλο της κατά τόπον κινήσεως και τη σχέση ανάμεσα στο πρώτο ακίνητο κινούν και στο κινούμενο (*Φυσικά*, Ζ-Θ), θεωρώ ότι το κεφάλαιο εν μέρει φλυαρεί περί ενολογίας εις βάρος της αριστοτελικής σκέψης (επί παραδείγματι, οι αναφορές στους τρόπους του ενός, στην οντολογία και στη γενεσιολογία, σ. 317-27).

Το εκτενέστατο Συμπέρασμα του βιβλίου (φέρει τον τίτλο «Στα όρια της μεταφυσικής και της σύγχρονης φυσικής» και καλύπτει κάτι λιγότερο από πενήντα σελίδες) πραγματεύεται τη σχέση ανάμεσα στα *Φυσικά* και στα *Μετά τα Φυσικά*, καθώς και τη θέση των *Φυσικών* στο πλαίσιο της φυσικής επιστήμης εν γένει. Ο Κουλουμπαρίσης διατυπώνει τη θέση ότι η φυσική και η μεταφυσική στον Αριστοτέλη είναι στενά συνδεδεμένες και την δικαιολογεί παραπέμποντας στα τελευταία βιβλία των *Φυσικών*, όπου ο Αριστοτέλης αναδεικνύει τη σημασία της ύπαρξης ενός πρώτου κινούντος ακινήτου, το οποίο στα *Μετά τα Φυσικά* Λ εμφανίζεται ως ο πυρήνας της θεολογίας του. Για να το πούμε με τα λόγια του συγγραφέα: «Το πρώτο κινούν ακίνητον αποδεικνύεται κατά κάποιον τρόπο, ως ανώτατος και έσχατος εγγυητής της επιστημονικότητας των *Φυσικών*, εφόσον διασφαλίζει στην πραγματικότητα την ιδιότητα να είναι αναλλοίωτη και άφθαρτη, άπαυστος και αθάνατος» (σ. 348· δεξ και σ. 355-7). Πάγια θέση του βιβλίου είναι ότι ο Αριστοτέλης πρώτος θεμελιώνει τη φυσική του ως επιστήμη. Παρόλα αυτά τονίζει ότι η αριστοτελική φυσική, όντας αλληλένδετη με τη μεταφυσική, εν μέρει ξεπεράστηκε όταν η νεότερη και σύγχρονη φυσική διαχωρίστηκε από τη μεταφυσική (σ. 358-64).

Παραμένω σκεπτικός όσον αφορά την επανέκδοση αυτού του βιβλίου αλλά και την επιλογή να μεταφραστεί στα ελληνικά δεκαπέντε χρόνια μετά τη δεύτερη έκδοση. Στο μεσοδιάστημα της έκδοσης του 1997 και της ελληνικής μετάφρασης του 2012 έχουν δημοσιευτεί μελέτες¹ για διάφορα ζητήματα των *Φυσικών* αλλά και για τους αρχαίους σχολιαστές του έργου αυτού που σίγουρα θα εμπλούτιζαν την προσπάθεια του Κουλουμπαρίση να παραδώσει, έστω στην ελληνική βιβλιογραφία, ένα σύγχρονο κείμενο. Αναμφίβολα η χρησιμότητα του βιβλίου έγκειται στο ότι μάς προσφέρει επαρκείς γνώσεις για την κατανόηση της συνοχής των *Φυσικών*. Είναι ωστόσο σαφές ότι το βιβλίο επιχειρεί να υποτάξει όλα τα ζητήματα της αριστοτελικής φυσικής στην ενολογία, με αποτέλεσμα ο αναγνώστης να μένει με την εντύπωση ότι κάθε έννοια στα *Φυσικά* υπάγεται σε αυτήν. Το ουσιώδες ερώτημα για το κοινό των φιλοσόφων είναι κατά πόσον ο Αριστοτέλης ρητώς θεμελιώνει τη φυσική επιστήμη σε κάτι που ονομάζεται ενολογία ή αν πρόκειται για υπερερμηνεία του συγγραφέα. Η απάντηση αυτού του ερωτήματος υπερβαίνει τα πλαίσια μιας βιβλιοκρισίας. Αναρωτιέμαι όμως εάν ο Κουλουμπαρίσης ενδεχομένως παγιδύεται σε κάτι για το οποίο κατηγορήσε τον Σιμπλικίου: «Ανακαλύπτουμε εδώ, με τον πιο έκδηλο τρόπο, τις συνέπειες μιας “δογματικής” ερμηνείας» η οποία επιχειρεί «να στρέψει το νόημα των κειμένων προς την κατεύθυνση μιας ερμηνείας που θα επιθυμούσε να τους επιβάλλει» (σ. 44).

¹ Ενδεικτικά αναφέρω τρεις μελέτες: B. Morison, *On Location. Aristotle on the Concept of Place* (Oxford: Oxford University Press 2002)· U. Coepe, *Time for Aristotle. Physics IV.10-14*, (Oxford: Clarendon Press 2005)· P. Golitsis, *Les commentaires de Simplicius et de Jean Philopon à la Physique d'Aristote* (Commentaria in Aristotelem Graeca et Byzantina 3· Berlin/New York: De Gruyter 2008). Επιπλέον, η ογκώδης βιβλιογραφία άρθρων σχετικών με τα *Φυσικά* καλύπτει μεγάλο εύρος των σημαντικότερων ζητημάτων που εξετάζει ο Αριστοτέλης (όπως άλλωστε και οι σχολιασμένες μεταφράσεις του έργου του).

Η έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, αν και σε γενικές γραμμές προσεγγμένη, δυστυχώς περιέχει κάποιες τυπογραφικές αβλεψίες: ενδεικτικά αναφέρω τις εξής: «ο γερμανικός φιλόσοφος» αντί «ο γερμανός φιλόσοφος» (σ. 13), «καταβαίνουμε» αντί «καταλαβαίνουμε» (σ. 45), «συνδεδότην» αντί «συνδεόταν» (σ. 224), «τον Πολλών» αντί «των Πολλών» (σ. 237). Η στρωτή και καλοδουλεμένη μετάφραση της Μαίρης Γίωση μας παραδίδει ένα ρέον ελληνικό κείμενο, αλλά θα μπορούσε να έχει αποφύγει ατυχείς μεταφραστικές επιλογές, όπως «μεταβολολογία» (σ. 317), «εμμονότητα» (σ. 359), «ιστοριακότητα» (σ. 361).²

Δημοσιεύθηκε: 11.9.2014

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Παπαχρήστου, Ιωάννης: (Βιβλιοκρισία του:) Λάμπρος Κουλουμπαρίσης: *Η Φυσική του Αριστοτέλους* (Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών 2012). *Κριτικά* 2014-05, <<http://www.philosophica.gr/critica/2014-05.html>>.

---

² Ευχαριστώ θερμά τους ανώνυμους κριτές των *Κριτικών* για τις πολύτιμες και εύστοχες παρατηρήσεις τους.